Koen Bruning

SAMEN RIJK

Hoe het basisinkomen Nederland een toekomst geeft

2021 Prometheus Amsterdam

© 2021 Koen Bruning
Omslagontwerp en -illustratie Maus Bulhorst/mausbaus.com
Foto auteur Tessa Posthuma de Boer
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4695 5

Woord vooraf

Dit boek zal over het vrijheidsdividend gaan. Een bedrag van 1000 euro per maand voor elke Nederlander. Onvoorwaardelijk. Individueel. Als vloer voor mensen om op te staan.

Het is een idee dat velen van jullie reeds kennen. Het heette dan meestal 'het basisinkomen'. Pas sinds de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2020 kreeg het idee door een in het oog springende kandidaat genaamd Andrew Yang ook een andere naam. In dit geval 'het vrijheidsdividend'. In zijn eentje heeft hij in Amerika het gesprek over dit idee nieuw leven ingeblazen met een campagne die als slogan 'Humanity First' had. 'De mens eerst'. Hij stelde dat we, juist in tijden van exponentiële verbetering van kunstmatige intelligentie en groeiende macht van techbedrijven, onze aandacht weer naar de mens en burger moesten verleggen.

Conclusie na zijn campagne? Het bleek dat het idee van een vrijheidsdividend van links tot rechts aansloeg wanneer een verbindende campagne met een oprechte kandidaat hun gewicht erachter zet. Meerderheden tégen het idee sloegen ineens om in meerderheden vóór. Andere presidentskandidaten durfden het ook opeens te omarmen. Ook bekende 47 procent van de mensen die hem steunde dat ze op geen enkele andere democratische kandidaat zouden stemmen als Yang het niet zou worden. Velen van hen zouden in dit geval Trump weer in de armen sluiten, of zelfs helemaal niet stemmen. Kortom, hij bracht mensen bijeen over ideologische scheidslijnen die zich strek-

ten van Donald Trump tot Joe Biden tot Bernie Sanders. Hij verschoof de grenzen van het politieke debat.

Zijn campagne en zijn geluid vormen een van de motivaties voor dit boek.

Met een nieuwe naam komt echter ook een nieuw soort invulling. Die zal ik eerst uiteen moeten zetten, zodat op die manier ook door het boek heen duidelijk is wat de insteek is van 'het vrijheidsdividend'. Wat is haar gedachtegang? Wat willen we ermee bereiken?

Om te beginnen: In dit boek zullen we onder andere onderzoeken hoe vermogensongelijkheid vrijheid kan onderdrukken. Hoe het ervoor kan zorgen dat de balans tussen de markt, overheid en samenleving verstoord kan raken, en bepaalde machten te dominant kunnen worden. Het doel van het vrijheidsdividend is dan ook dit: Nederlanders meer vrijheid geven om op elke manier mogelijk iets aan dit land bij te dragen, en bovenal hen de kans te geven een tegenmacht te vormen tegen de macht van het bedrijfsleven en overheid.

Zij stamt af van het idee dat de welvaart die we met z'n allen in dit land kennen, waarvan wij allen 'aandeelhouders' zijn, als 'een dividend' uitkeren aan de bevolking. De bevolking, wij, die allen een divers en eigenaardig stukje van het geheel zijn. Wij, die elke dag aan deze gezamenlijke welvaart bijdragen en dat ook altijd hebben gedaan met een sterk Nederlands gevoel van 'eigenaarschap' over onze lokale omgeving. We hebben als het ware altijd het gevoel gehad hierover 'aandeelhouder' te zijn. In de dertiende eeuw zette dit gevoel ons ertoe het wassende water te verdrijven, eind negentiende eeuw kwam het naar voren in de coöperatieve bewegingen die overal in Nederland ontstonden, en tegenwoordig zien we het weer terug in de vele ondernemende initiatieven die burgers op touwen zetten. In de buurt, door zich te verenigen, of zich als trotse mkb'er te ontpoppen.[1] Allemaal als ondersteuning of bijdrage aan de Nederlandse welvaart en vrijheid die we nu kennen. Waar we zo hard voor hebben moeten vechten. Kortom, we waren samen rijk.

Met het vrijheidsdividend willen we deze zwaarbevochten welvaart en vrijheid echter ook beter gaan benutten. Hoe zijn we erop gekomen nog steeds miljarden uit te geven aan toeslagen, uitkeringen, en andere regelingen die inmiddels het overgrote deel van de bevolking bereiken, als we mensen ook kunnen vertrouwen, werk kunnen laten lonen, de in de publieke sector doorgeschoten marktwerking tegen kunnen gaan, en mensen met het dividend meer vrijheid kunnen geven om op elke manier mogelijk iets aan dit land bij te dragen? Als het ook, zoals Chris van der Heijden stelt in zijn boek *Te goed geregeld*, dat over de 'overorganisatie' van Nederland gaat, 'zoveel plezieriger, goedkoper, beter en eenvoudiger kan' door iets simpels als, vreemd maar waar, minder bemoeienis en minder dwingende voorschriften en regels vanuit de overheid.[2]

Tot slot is het het doel van het dividend ervoor te zorgen dat de welvaart die door technologie en robots gecreëerd wordt, de welvaart die ook in onze persoonlijke data verscholen ligt, op een of andere manier opgevangen wordt. Zodat iedereen daar een stukje van krijgt en niemand verwaarloosd achterblijft te midden van de veranderingen die de eenentwintigste eeuw zullen brengen.

Een eeuw waarin we onder andere de uitdaging zullen hebben de zichtbaar toenemende spanning tussen de 'kleine' lokale en de 'grote' globale wereld te overbruggen. Waarin we een balans moeten zullen vinden tussen gezond patriottisme en extreme globalisering, zodat onze democratie niet zal verliezen, en we in de toekomst nog steeds van een ondernemend en welvarend Nederland kunnen spreken. Ondernemend door nieuwe sectoren aan te boren op het gebied van technologie en innovatie, en welvarend door Nederlanders – uit alle gebieden van dit land – tijdens dit project de kansen te geven hieraan bij te dragen. In onze arbeidsmarkt en/of in onze gemeenschappen. Dat willen we met 'het dividend' bereiken. Dat is de theorie.

Waarom dit boek?

Nu we ruw geschetst hebben waar 'het vrijheidsdividend' voor staat kan ik mij voorstellen dat bij sommigen toch een bepaalde vraag opborrelt: waarom dit boek? Zeker omdat er al ontzettend veel boeken over dit onderwerp zijn geschreven, van de Nederlandse Rutger Bregman tot de Britse econoom Guy Standing tot de Belgische filosoof Philippe van Parijs. Motivatie alleen is dan ook niet genoeg. Een boek moet ook relevant zijn, het moet verrassen. Dit brengt mij dan ook bij de praktijk van het dividend. Hoe kunnen we bewerkstelligen wat we met het dividend willen bereiken? Hoe gaan we dat via democratische wegen doen? De reden dat ik dit boek heb geschreven is dan ook omdat bepaalde praktische antwoorden onbeantwoord zijn gebleven rondom dit idee. In alle boeken die over het vrijheidsdividend – het basisinkomen – zijn geschreven is er bijvoorbeeld veel minder een specifieke invalshoek genomen die zich richt op hoe het dividend democratieën van landen sterker maakt, hoe het polarisatie tegengaat, en hoe het burgers van links tot rechts tot midden à la Andrew Yang onder een universeel idee verenigt. Hoe het bovendien een antwoord biedt op de hedendaagse vermogensongelijkheid. Ook is nooit dieper ingegaan, in de context van Nederland, op hoe het dividend ons anders kan laten denken over de rol van de overheid, markt en maatschappelijk middenveld, te midden van de vierde industriële revolutie die we nu langzaam als economie ondergaan. Hoe het ervoor kan zorgen dat de balans tussen deze drie machten gezonder wordt.

Tot slot is er nooit bekeken hoe het dividend een inherent Nederlands idee is, geankerd in onze geschiedenis en de specifiek Nederlandse hang naar autonomie en vrijheid.

Dit alles betekent dus ook dat dit boek een andere aanpak zal kennen. Guy Standing bijvoorbeeld, heeft een prachtig boek geschreven over wat alle voordelen zijn van het basisinkomen, en hoe we het zou-

den kunnen realiseren. Rutger Bregman, in zijn *Gratis geld voor iedereen*, heeft hetzelfde gedaan, maar ook veel mooie voorbeelden en verhalen van experimenten uitgewerkt. Wat gebeurt er als je mensen een onvoorwaardelijk geldbedrag geeft, ze zelf laat beslissen wat ze ermee willen doen? Hoeveel productiever, gezonder en gelukkiger worden ze dan? Wat doet het met hun vertrouwen in de overheid?

Philippe van Parijs heeft daarentegen een meer studieus boek geschreven, met veel uitgewerkte grafieken en uitgebreide argumentatie en bronnenonderzoek over onder andere de geschiedenis van het idee.

In dit boek moeten we, met de geweldige basis die deze schrijvers hebben gelegd, dan ook andere keuzes maken. Dit boek zal namelijk niet alleen over het vrijheidsdividend gaan, maar zoals gezegd ook over hoe vermogensongelijkheid een rot in onze samenleving is. Hoe het ons sociale leven kapotmaakt, ons economisch systeem doet verstarren, en ons politiek systeem niet vóór Nederlanders laat werken. Het gaat dus mede over hoe macht werkt. Wij zullen bekijken hoe het dividend een vorm van tegenmacht kan zijn.

Dit betekent, bijvoorbeeld op het punt van experimenten, dat ik niet alle resultaten van experimenten zal aanhalen om te beargumenteren dat mensen uit de armoede halen hen gelukkiger, gezonder en productiever maakt, mede door het verlichten van stress. Het is namelijk niet alleen zo dat de meesten van ons dit intuïtief al begrijpen, maar ook, zoals Karl Widerquist mij vertelt, een bekende onderzoeker van basisinkomenexperimenten, dat 'we nu reeds voorbij de fase van experimenten zijn. Er is namelijk al, op grote en kleine schaal, aangetoond dat mensen onvoorwaardelijk geld geven werkt. Dat het (on)betaald werk stimuleert. Mensen gezonder maakt. Meer productief. En ga zo maar door. We hebben het basisinkomen nu nodig. Als Nederlandse politici dus eerst experimenten willen zien, kan dat ook zomaar een vertragingstechniek blijken te zijn – of uiteindelijk worden.'[3]

Kortom: Dit boek richt zich minder op het dividend als doel op zich (zo van: we móeten het toch ooit doen? Eerst wel een experiment graag!) maar vooral op het dividend als streven naar tegenmacht. Als middel tot iets groters, namelijk Nederland, door het gezonder verdelen van macht in onze samenleving, een sociale, economische en politiek gezonde toekomst geven. Nederland florerend de eenentwintigste eeuw in laten gaan. Iets wat voor mijn generatie belangrijk zal zijn.

Mijn generatie

Tot slot wil ik, zonder een persoonlijke biografie te schrijven, de inhoud van dit boek in de context van mij en mijn generatie zetten. Ik ben, terwijl ik dit schrijf, tenslotte nog maar twintig. Ik heb nog voor niets gestudeerd. Ik heb geen autoriteit. Op geen enkel vlak. Oud-D66-politicus Boris van der Ham zei het mij goed tijdens ons fijne gesprek bij hem thuis in Amsterdam: 'Je bent nog jong, je hebt nog geen autoriteit kunnen opbouwen. Probeer dus vooral niet te verheven te schrijven. Maak vooral positief gebruik van het feit dat je een frisse blik hebt. Laat dat in je voordeel werken.' Dat heb ik in dit boek dan ook proberen mee te nemen. Maar wat precies maakt mijn blik dan 'fris'?

Dat komt door het feit dat mijn generatie van zich laat horen. Niet alleen omdat we dezelfde onzekerheden voelen die andere Nederlanders ook steeds meer zijn gaan ervaren, maar ook omdat we vaak nog een kleine eeuw te leven hebben. We zijn ons bewust van de erfenis die we op ons nemen, van klimaatcrises tot culturele houvasterigheid over onze identiteit tot stijgende vermogensongelijkheid. We maken daarnaast deel uit van de eerste generatie in de moderne geschiedenis die het materieel gezien minder gaat krijgen dan onze ouders. We willen er daarom voor zorgen dat bepaalde dingen anders gaan, we willen dat het 'politiek haalbare' verschuift, we willen de basis leggen voor de ideeën van de toekomst, en tussen

ons bestaan er daarover allerlei verschillende ideeën. Ideeën die het hele politieke spectrum bestrijken.

'Maar verandering begint vaak bij de jongere generaties,' zo zei Tony Judt in zijn laatste boek *Het land is moe*.[4] Van de Franse Revolutie tot de New Deal in het Amerika van de jaren dertig. Jonge mensen waren de motoren achter het debat waarin veel onvrede, maar ook hoop te horen was. Onvrede die in lijn is met onze pessimistische geest, want op basis van wat we weten moeten we met zijn allen eigenlijk wel pessimistisch zijn. 'Hoop' in lijn met ons hart, want wij allen hopen diep in ons hart dat Nederland en de wereld een mooiere plek kan worden. Zo willen en hopen Nederlanders door heel het land eigenlijk allemaal nog steeds hetzelfde: een stabiel leven met enige mate van zekerheid, geloof in de toekomst en een land waarbinnen we het met elkaar weten te rooien. Waarbinnen de democratie gezonder is dan ooit. En toch lijken we verdeeld te zijn over hoe we daar kunnen komen. De een lijkt in het zwart te denken en de ander in het wit. Er is een gevoelsafstand.

Bas Heijne omschrijft het mooi in zijn boek *Mens/Onmens*:

> Het zijn de emoties die het menselijke verstand in beweging zetten, tot daadkracht aansporen. De slavernij is niet afgeschaft op basis van wetenschappelijk onderzoek. Het was primair de emotie van onrecht die ons denken over gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid in gang heeft gezet.[5]

Anders gezegd is niks dus helemaal 'rationeel' omdat onze emotie eraan vooraf moet gaan. We moeten, kortom, eerst om iets kunnen schelen voordat we er daadwerkelijk 'rationeel' over na willen denken. Voordat we samen vooruitgang kunnen boeken, in dezelfde kleuren kunnen denken.

Maar ondanks dit gevecht van emoties die velen van jullie tijdens het lezen van dit boek vast – en hopelijk – zal overvallen zie ik één

ding heel duidelijk: een significant deel van Nederland staat al achter dit idee. Wat ik met dit boek dan ook hoop te doen is de 38 procent van alle Nederlanders die beaamd hebben ervoor te zijn, de steeds groter wordende groep die twijfelt, de rest die tegen is, en de politiek nogmaals met elkaar in debat te laten gaan.[6] Zodat er nogmaals diep – en misschien ook 'anders' – nagedacht gaat worden over dit idee. Niet alleen om armoede op te lossen, waar het in het betoog van anderen sterker om draait, maar vooral als politieke kans om ons land dichter bij elkaar te brengen. Om samen dit land nog ondernemender, socialer en mooier te maken. Voor iedereen op zijn eigen manier. Met voor iedereen een vloer om op te staan.

Een kans daarnaast, om de wirwar van emoties die ons land lijkt te kennen, van bedreigde gevoelens van eigenheid tot aan onbereikte universalistische dromen, aan te spreken met een idee dat een antwoord biedt op de onrust. Het boek als een soort wegwijzer voor politici en burgers. Een wegwijzer waarin ik niet zal betogen een speciaal recept te hebben die ons land kan 'helen', juist omdat, zoals we afgelopen jaar hebben gemerkt, alle sociale ontwikkelingen een vlaag van onvoorspelbaarheid over zich heen hebben die niet in een boek te verweven zijn. Juist omdat dit boek zich beroept op inzichten die reiken van de psychologie tot de sociologie tot de economie, waardoor ik vast en zeker dingen over het hoofd heb gezien.

Maar, tot slot, hopelijk is dit boek vooral een wegwijzer om een toekomst te gaan scheppen die voor alle Nederlanders werkt. Met zekerheid, stabiliteit en bovenal, menselijke waardigheid. Alleen zo kunnen we verder.

* * *

Mijn betoog is opgedeeld in vijf hoofdstukken:

In hoofdstuk 1 zullen we onze samenleving ontdekken aan de hand

van de metafoor van onze samenleving als een democratisch huis, bestaande uit vier pilaren en een dak.

Het dak, bestaande uit de machten van de markt, overheid en maatschappelijk middenveld, is hetgeen wat onze vrijheid beschermt, ons als burgers onderdak biedt. Het idee is dat als dit dak niet in balans is, wij als burgers minder vrijheid hebben om aan de pilaren te werken, die van achtereenvolgens sociaal, economisch, politieke en rechtsstatelijke aard zijn. Deze pilaren vormen de fundamenten van onze samenleving, ons gemeenschappelijke huis en gezamenlijke vooruitgang, omdat we er continu aan werken. Als deze niet sterk zijn, als men niet genoeg vrijheid heeft om bij te dragen aan onze samenleving en haar pilaren, valt het huis uit elkaar. Grote vermogensongelijkheid ontneemt ons deze vrijheid, zullen we zien, terwijl wij per pilaar kort onderzoeken hoe het dividend de pilaren versterkt.

In hoofdstuk 2 duiken we onze geschiedenis in. Hoe heeft dit huis en haar pilaren er door de jaren heen uitgezien? Wat was de rol van vermogensongelijkheid hierin? Zijn er momenten in onze geschiedenis geweest waarop ons huis, net zoals nu, gebroken leek te staan? Hoe hebben we toen een (tijdelijke) ommekeer bereikt? En, welke uitdagingen gaat onze samenleving nu tegemoet, welke rol kan het vrijheidsdividend spelen door Nederland te midden van deze transities een toekomst te geven?

In deel 2 gaan we precies dit onderzoeken, door in drie hoofdstukken alle pilaren verder uit te werken, op de rechtsstatelijke pilaar na – het 'waarom' daarvan is iets waar we later op terugkomen.

In hoofdstuk 3 bekijken we hoe ons sociale leven door vermogensongelijkheid wordt verstoord. In hoofdstuk 4 onze economie. In hoofdstuk 5 ons politieke systeem. We onderzoeken steeds opnieuw hoe het dividend ervoor kan zorgen dat mensen meer vrijheid krijgen door aan de verschillende pilaren te werken, waardoor de fundamenten van onze samenleving, van ons huis, geen neer-

gang inzetten, maar sterker worden. Sterker als nooit tevoren, bestand tegen veranderingen.

Daaropvolgend een korte afsluiting, waarin ik niet uitgebreid zal reflecteren op corona – dat hoop ik door het boek heen te doen – maar een laatste betoog doe voor het dividend. Voor een weg voorwaarts, en wat daarvoor nodig is op politiek vlak.

Laten we gaan kijken.

DEEL 1

NEDERLAND VERANDERT

1
Ons huis

Onze samenleving, ons gemeenschappelijke, democratische huis is in gevaar. Zij is in gevaar, niet omdat er geen vertrouwen meer is in het idee van de democratie, maar omdat de leiders die haar inrichten ons als burgers steeds minder vormen van vrijheid weten te bieden, ons minder de kans geven via maatschappelijke wegen aan het huis mee te bouwen.

In dit hoofdstuk zullen we naar dit 'democratische huis' kijken. Een huis dat ons elke dag, terwijl we onze weg banen door haar gangen, beschermt, ons vrijheid biedt, en ervoor zorgt dat gezamenlijke vooruitgang mogelijk is. Het is een huis die in de eerste plaats op een aantal pilaren steunt. Pilaren die achtereenvolgens van sociale, economische, politieke en rechtsstatelijke aard zijn. Pilaren die ons houvast bieden in ons samenleven. Of dat nu sociaal is omdat we met elkaar door één deur kunnen, politiek omdat er via een maatschappelijk en politiek debat effectief vooruitgang wordt geboekt, economisch omdat er genoeg welvaart wordt gecreëerd, en, tot slot, rechtsstatelijk omdat haar rechtsorde spelregels neerlegt voor het hoe, waarom en wat van dit samenleven. Die ervoor zorgt dat iedereen zich kan beroepen op zijn of haar rechten als burger.

Het idee van het huis is dat wij als diverse burgers elke dag op verschillende wijze aan haar pilaren werken. Zo versterkt de een de economische pilaar van onze samenleving meer als de ander, bijvoorbeeld door een onderneming te starten, banen te scheppen of

een innovatie te bedenken die ons land meer concurrerend maakt. Zo versterkt de huisvader en -vrouw, of de vrijwilliger in de wijk de sociale pilaar juist veel meer, bijvoorbeeld door hun kinderen op te voeden tot volwaardige burgers, of in het geval van de vrijwilliger mee te helpen in de voetbalkantine. Allemaal zorgen ze ervoor dat Nederland sociaal gezond blijft, onder andere doordat mensen uit verschillende sociale lagen elkaar vaker tegenkomen en/of kansen tot perspectief hebben in dit land.

En zo, tot slot, werkt de ander weer veel meer aan de politieke of rechtsstatelijke pilaar: denk aan de politieke denker of groep mensen die een nieuwe partij start(en), sociaal activisten die aandacht vragen voor in ons land nog niet goed genoeg besproken thema's, of de sociaal advocaat die vaak op kosteloze basis (kwetsbare) burgers de kans geeft hun rechten op te eisen. Kortom, we werken als Nederlanders allemaal elke dag aan de pilaren. We houden ze sterk. We houden Nederland en de fundamenten waarop onze welvaart is gebouwd weerbaar.

Toch kunnen wij, de burgers, het niet alleen. De pilaren kunnen worden verzwakt door het dak. Als het dak namelijk niet evenwichtig is opgebouwd, zullen de pilaren onder druk komen te staan. Dan zullen we zien hoe burgers, door langzaam verdwijnende vrijheden, minder mogelijkheden krijgen om aan alle verschillende pilaren te werken, om daar keuzevrijheid in te hebben, omdat een bepaalde macht hen beknot in deze mogelijkheden.

Waar bestaat dit dak dan uit? Uit welke machten en organisatievormen? Zij bestaat uit drie 'dakconstructies' die door de hele geschiedenis het meest prominent aanwezig zijn geweest: de markt, de overheid en tot slot 'het maatschappelijk-ondernemende middenveld'. De markt als organisatievorm voor het uitwisselen van arbeid, grond en kapitaal, de overheid als scheidsrechter die bepaalde publieke taken en verantwoordelijkheden op zich neemt, en tot slot dus ons maatschappelijk middenveld die, als we haar meer concreet

omschrijven, bestaat uit Nederlanders die samen dingen ondernemen, burgerinitiatieven starten, op zaterdag na de voetbal samen een biertje drinken, of in de buurt elkaar helpen. Nederlanders die dit land hierdoor niet alleen in harde euro's welvarender maakt, maar ook sociaal gezien mooier. Waar de markt en overheid vaak nog abstract zijn, is dit middenveld bovendien veel concreter. Het gaat om ons. Wij mogen ons organiseren. Wij krijgen daar de macht over. Wij krijgen de kans ons land, via het ondernemen van allerlei activiteiten, in onze wijken en in de regio, verder te helpen en daar zelfbestuur over uit te oefenen.

Ik zal, nadat we de term 'democratie' hebben besproken en hebben bekeken 'hoe zij erbij staat', betogen dat vier van onze pilaren in gevaar zijn. Ze zijn als het ware fragiel geworden. De sociale pilaar door polarisatie en de verharding van onze identiteiten. De economische pilaar door extreem marktdenken. De politieke pilaar doordat ons politiek bestel niet meer goed aansluit bij de huidige maatschappij. Kortom, de pilaren zijn fragiel, omdat wij minder de kans krijgen aan hen te werken, minder kans om ervoor te zorgen dat we bijvoorbeeld minder polarisatie gaan zien, een meer competitief economisch klimaat met goede banen en gezonde loongroei gaan kennen, of dat politiek beleid in de uitvoering beter vorm krijgt.

Ook bespreken we tot slot de rechtsstatelijke pilaar, omdat de weerbaarheid van de andere pilaren en erosie van de sociaal-politieke waarden zoals beschreven in onze grondwet, ook onze democratische rechtsorde beïnvloeden.

Voordat we dat gaan doen, moeten we echter begrijpen welke factor ervoor zorgt dat Nederlanders minder vrijheid hebben om aan onze samenleving te bouwen. Die ervoor zorgt dat er een disbalans in het dak komt, dat de markt en overheid te dominant worden en het maatschappelijk middenveld verzwakt, waardoor vrijheden langzaam verdwijnen: vermogensongelijkheid.